

УДК 94(476)/19

ВОБРАЗЫ ЖАНЧЫН-ЭМАНСІПАТАК У ТВОРЧАСЦІ ПІСЬМЕННІЦЫ ЭЛІЗЫ АЖЭШКІ

*Святлана Словік
Гродна, Беларусь*

В XIX веке в Беларуси наметились серьёзные изменения в отношении статуса женщины в обществе. Переломным моментом в данной ситуации стало национально-освободительное восстание 1863 года, деклассация аристократии и индустриализация общества. Первым кто откликнулся на вызов времени, была писательница Беларуси конца XIX и начало XX века Элиза Ожешко. В своих произведениях она создавала образы героинь, которых наделяла прогрессивным и феминистическим характером, способным к самостоятельному выбору, принятию ответственности и труду.

Ключавыя словы: *Фемінізм, эмансiпация, вобраз герайн, пiсьменнiца, дыскусiя, прэса.*

Найчасцей XIX стагоддзе ў Беларусі называюць эпохай эмансiпатыі жанчыны. Дадзенай праблеме Эліза Ажэшка, пiсьменнiца беларуска-польскага памежжа другой паловы XIX стагоддзя, прысвяціла сваю як грамадскую, так і лiтаратурную дзейнасць. Нездарма, бiёграфы Ажэшкі П. Хмялеўскі і А. Драгашэўскі аддавалі перавагу ў станаўленні яе як пiсьменнiцы-мыслiцелькi двум фактарам: «варшаўскаму пазiтыўiзму» і бацькавай бiблiятэцы, дзе былі сабраныя творы лепшых заходнееўрапейскіх тагачасных фiлосафаў [1, с.15]. Сама Эліза лiчыла, што эпоха нацыянальна-вызваленчай барадзьбы 1863/64 гадоў стала для яе «унiверсiтэтам» і вызначыла тую фiласофскую сiстэму, якая адыграла галоўную ролю ў фармаванні яе светагляду. Пiсьменнiца не без падставаў лiчыла, што вышэйпамянёнае паўстанне аказала глыбокі ўплыў на фармаванне новага тыпу жанчын, паклала пачатак iх самасвядомасці, абудзіла ў iх грамадскую актыўнасць. Яна ўспамінала: «Падзеі 1863/64 гадоў запалілі ў ва мне жаданне служыць Радзiме. Калі б не молат і разец паўстання, мой лёс мог быць iншым і, відаць, я не стала бы пiсьменнiцай» [2, с. 7].

Жыццё ва ўсёй яго шырыні гiстарычных падзей, асаблiва падаўленне паўстання і яго наступствы, ўражанне ад прац еўрапейскіх сацыёлагаў па пытанню эмансiпатыі жанчыны - Лабулэ, Легувэ, кнiга лiдэра жаночага руху ў Францыі 50-60-х гадоў XIX ст. - сталі добрымі настаўнікамі ў фармаванні пiсьменнiцкага таленту Ажэшкі. Тым болей, што і сацыяльна-эканамiчныя ўмовы другой паловы XIX стагоддзя паставілі перад грамадскасцю праблему - падрыхтаваць жанчыну да самастойнага жыцця, сфармаваць здольнасці ў выпадку адсутнасці мужа, пракарміць і выхаваць дзяцей, вызваліць жанчыну ад палону бытавых праблемаў і прыцягнуць да грамадскай працы.

Эліза Ажэшка актыўна ўключаецца ў гарачую дыскусiю па пытанню эмансiпатыі жанчын, якая разгарэлася на старонках польскамоўнай прэсы. Яна смела і пранцыпова выступае супраць кансерватыўных поглядаў на ролю жанчыны ў грамадстве. Эліза піша артыкулы ў найбольш папулярныя на той час часопiсы і газеты такія як «Gazeta Polska», 1870 № 147,148, «Kilka słów o kobietach», «Tygodnik mód i powieści», 1871 артыкул «O kobietach». Гэта былі адны з першых спробаў далучыцца да вырашэння праблемы эмансiпатыі. І ўжо амаль да канца сваіх дзён Ажэшка актыўна ўдзельнічае ў фемiністычным руху, займаецца ідэямі эмансiпатыі, супрацоўнічае з жаночымі арганiзацыямі Францыі, Нямецчыны, Галiцыі, Польшчы і iншых. Пiсьменнiца прысвяціла дадзенай з'яве амаль усю сваю лiтаратурную і грамадскую дзейнасць.

Паслядоўна, адзiн за адным выстройваюцца жаночыя тыпы ў раманах і апавяданнях Элізы Ажэшкі. Эмiлія Карчынская ў рамане «Над Неманам» і Слабечкая ў апавяданні «Пан Граба» - карыкатура на жанчын, якiя трацяць свой час на безсэнсоўныя

заняткі, мараць аб «вялікім каханні» і экзатычных краінах, забываючы на абавязкі жонкі, маці, ігнаруючы ўсялякія грамадскія ідэалы. Востра крытыкуючы жанчын арыстакратычнага свету, пісьменніца супрацьстаўляе ім постаці нястомных працаўніц, поўных абавязкаў, светлых душой і мужных жыхарак свайго краю. У такім сэнсе прадстае перад чытачамі вобраз Юстыны з вышэй памянёнага рамана. Яна, з нясмелай усмешкай бярэ ў рукі серп, каб разам з Янам Багатырэвічам, сваім будучым мужам, весці сваё жыццё, кіруючыся ўласнымі думкамі і тым, што падказвала ёй сэрца. Гераіня рамана «Над Нёманам» смела парывае з трывалай шляхецкай традыцыяй, якая забараняла шляхціцы працаваць фізічна, так як гэта было ганьбай для арыстакраткі. Можна асцярожна сцвярджаць, што гэта была першая спроба пісьменніцы паказаць грамадскае ролі «маральных шлюбав». У той час, калі дзяўчына пазнавала свайго будучага сужонка толькі за пару дзён да шлюбу, гераіня рамана «Над Нёманам» сама вырашае свой лёс, абраўшы збяднелага але каханага Яна Багатырэвіча, адвяргаючы багатага, але ўжо маральна і фізічна здэградаванага, разачараванага і стомленага ад прыгод жыцця шляхціча. Ажэшка дала права маладой жанчыне асэнчаваць свой выбар, кіруючыся не матэрыяльнай выгадай, а тым ладам жыцця, які адпавядаў толькі ёй. Пісьменніца спачувае і праз іншых гераінь падтрымоўвае пазіцыю Юстыны, разумеючы, што ў рэальным жыцці зрабіць такі крок амаль не магчыма таму, што жанчынам не хапае смеласці і адукацыі, каб прыймаць самастойнае рашэнне адносна свайго лёсу. Таму каля Юстыны вырысоўваецца вобраз пані Кірловай, якая з ціхай мужнасцю выконвае абавязкі маці, жонкі і гаспадыні свайго збяднелага маёнтка. Жанчына ўзваліла на сябе абавязкі мужа-лайдака, чалавека легкамыслена, няздольнага да вырашэння штодзённых сямейных праблемаў. Яна пагадзілася са сваім лёсам, але адабрае выбар Юстыны і становіцца на яе бок у спрэчках паміж суседзямі.

Як прамень іншых часоў і новага этапу дарогі, па якой жанчыне наканавана будзе прайсці ў будучым, вымалёўваецца постаць Рыты Сабескай ў аповесці «Пан Граба». Дзяўчына апаціла сваім пасагам даўгі нешчаслівага брата-піякі а з рэшттай грошай, застаўшыся ад капіталу, адважна бярэцца за працу, кідаючы выклік сваім дзяўчатам-равесніцам самадастатковасцю сваёй асобы, вераю ва ўласныя сілы. Северына Здраеўская, гераіня «Двух бегуноў» далей папаўняе шэраг жаночых вобразаў ў творчасці Ажэшкі, якія вызваліліся з няволі, з пэўных саслоўных традыцый, знайшлі ў сабе сілы пачаць новае самастойнае жыццё.

Але выдвінула пісьменніцу на еўрапейскі феміністычны рух аповесць «Марта», разам з адначасова выдадзенай у 1873 годзе брашуркай «*Kilka słów o kobietach*». Новая, і на некалькі гадоў самая моцная аповесць з галоўнай гераіняй Мартай, зрабіла прозвішча Элізы Ажэшкі папулярным. Трэба адразу сказаць, што гэтую славу пісьменніца атрымала не дзякуючы мастацкім вартасцям аповесці, а перш за ўсё тым, што паставіла перад грамадскасцю адну з самых актуальных і часцей за ўсё дыскутаваных праблем - эмансіпацыі жанчын. Гераіня аповесці - Марта, маладая ўдава, пасля смерці мужа не здолела пракарміць сваю дачку і скончыла жыццё самагубствам ад роспачы і безнадзейнасці. Акрываўлены твар Марты пад коламі воза абуджаў жаночы розум і дух, здымаў кайданы няволі, застаўляў паднімаць галаву і бачыць мэту жыцця: святы ідэал вольнага адукаванага чалавека. Па словах Ванды Васілеўскай, актыўнай удзельніцы феміністычнага руху ў Польшчы, аповесць «Марта» стала трэцяй кніжкай, якая рухала справу жанчын наперад з вялікай сілай [3, с. 7]. А ў 1906 годзе ў часопісе «*Wędrowek*» быў надрукаваны артыкул «*Orzeszkowa w ruchu kobiecym*», аўтаркай якога была Паўліна Кучальская. Жанчына ўспамінае, што прачытала «Марту» ў 13 гадоў. Аповесць зрабіла на яе такое ўражанне, што дзяўчына не супакоілася ў сваіх просьбах, пакуль бацькі не паслалі яе вучыцца ў гімназію, што выклікала страшэннае абурэнне ўсёй шляхецкай ваколіцы [4, с. 113]. У сваю чаргу, артыкул пабудзіў Камісію па справах жанчын пры Таварыстве культуры ў Варшаве, скласці анкету з пытаннямі аб тым, як паўплывалі гераіні Ажэшкі на ўласны лёс жанчын. Анкета заключала у сабе чатыры пытанні і балы разаслана ў 1910 годзе ў Польшчу, Беларусь, Летува, Украіну і іншыя краіны Ўсходняй

Еўропы. Сотні жанчын адгукнуліся на анкету і даслалі свае адказы арганізатаркам Цэцыліі Васілеўскай і Ізе Машчыньскай. Запоўненых анкет было так шмат, што арганізатаркі вырашылі выдаць гэта ўсё асобнай кнігай. Такім чынам у 1911 годзе выйшла ў свет кніга пад назваю «*Ich spowiedź*», куды ўвайшлі каля пяцідзiesiąці адказаў жанчын з Беларусі, Украіны, Падолля, Летувы і нават Сібіры. Аднак праігнаравалі анкету жанчыны арыстакратычнага паходжання з Польшчы і полькі-габрэйкі [5, с. 9]. Асноўнымі рэспандэнтамі былі жанчыны сярэдняй сацыяльнай групы: прыватныя настаўніцы, пакаёўкі і інш. Вышэйшыя слаі грамадства не маглі дараваць Ажэшцы тое, што асноўнымі гераінямі яе літаратурнай дзейнасці былі жанчыны немажлівыя, якія жадалі заняць пэўнае месца ў грамадстве, што супярэчыла нормам арыстакратыі. Гераіні Ажэшкі ігнаравалі ўсялякія умоўнасці жыцця і жадалі быць роўнымі сярод роўных. Напрыклад Сюзанна Мараўская ў вышэй памяненнай кнізе піша: «Найбольшае уражанне на мяне зрабіў раман «Над Неманам». Адчула крыўду за людзей, якія не маюць адукацыі . Адзінае што не ўспрымаю, каб паненкі, выхаваныя ў іншых умовах, выходзілі замуж за людзей з вёскі, як Юстына за Яна Багатырэвіча» [5, с. 15]. Невядомая аўтарка амаль паўтарае сваю папярэдніцу: «Мне было забаронена чытаць раман «Над Неманам», так як там шляхцянка пасмела выйсці замуж за хлопа» [5, с. 9]. Але гэта толькі дзве рэспандэнткі з пяцідзiesiąці надрукаваных анкет. Для астатніх сарака васьмі жанчын і Юстына, і Марта, і Рыта сталі арыентамі ў штотдзённым жыцці. Іх вобразы выклікалі ў жанчын амбіцыі, пачуццё жадання быць незалежнай. Ажэшка праз лёс сваіх гераінь вучыла чытачоў любіць сваю Радзіму, мясцовых людзей, свой народ.

Папулярнасць гэтай аповесці не абмяжоўвалася толькі Беларуссю, Польшчай, Летувай. «Марта» была перакладзена на некалькі моваў: рускую, нямецкую, чэшскую, шведскую і іншыя. У Нямеччыне, яшчэ перад Першай Сусветнай вайной аповесць «Марта» была рэкамендавана ў школьную праграму і ў нямецкім перакладзе гучала: «*Ein Frauenschicksal*», альбо аповесць «Жаночы лёс» [4, с. 114]. Другі пераклад гэтай аповесці на нямецкую мову выйшаў у 1984. Дзякуючы мове эсперанто і перакладчыку Людвіку Заменхофу, аповесць змаглі прачытаць японцы і кітайцы

Яшчэ у 1906 годзе новае пакаленне эмансіпантак бачылі ў вобразе Марты сваю папярэдніцу, то ўжо пазней, калі жанчына дасягнула пэўных правоў, аповесць стала проста гістарычнай.

У 1909 годзе Эліза Ажэшка за напісанне аповесці «Марта» была вылучана на атрыманне ўзнагароды лаўрыята Нобеля. Гэтую справу актыўна прасоўвала шведская пісьменніца Элен Кей. Падтрымалі кандыдатуру Ажэшкі і нарвержскі пісьменнік Бёрсан а таксама старшыня камітэта Альфрэд Джонсан. Аднак, ужо другі раз (першы 1905, дзе Ажэшку абыйшоў Г.Сянкевіч), нашу пісьменніцу абыйшлі. На гэты раз - Сельма Лагерлёф.

Пісьменніца Эліза Ажэшка разам з такімі вядомымі польскімі феміністкамі як Гофманова і Жміхоўская напрыканцы XIX пачатку XX стагоддзяў задавалі тон ў жаночым руху на землях сучаснай Беларусі. Вобразы гераінь пісьменніцы - Юстыны, Рыты і Марты можна паправу лічыць першымі жанчынамі-эмансіпаткамі ў творчасці Элізы Ажэшкі.

1. Jankowski, Cz. Eliza Orzeszkowa / Cz. Jankowski. – Warszawa, 1977. – 218 s.
2. Гапава, В. Эліза Ажэшка. Жыццё і творчасць / В. Гапава. – Мінск, 1969. – 150 с.
3. Jot-Saw, P. Eliza Orzeszkowa jako pionierka ruchu kobiecego/ P. Jot-Saw. – Grodno, 1929. – 32 s.
4. Przewodnik encyklopedyczny. T.11. Warszawa, 1985. – 245 s.
5. Ich spowiedz. – Warszawa, 1911 – 45 s.